

är det mycket omdiskuterade Hávamál 142: *Rúnar munt þú finna ok ráðna stafi*. Enligt H. Gering (*Die Lieder der Edda*, Bd 3. *Kommentar* 1, 1927, s. 107) betyder *ráðna stafi* »nicht 'gedeutete runen', sondern 'runen, die erst gedeutet werden sollen, deutbare zeichen', sålunda ett slags part. necessitatis. Likaså G. Neckel (*Edda*, 2. *Kommentierendes Glossar*, 1927): »lesbare stäbe (im gegensatz zu magischen runen)» och F. Genzmer (*Edda*, 2. *Götterdichtung*, 1920, s. 171): »Runen sollst du lernen und rätliche Stäbe.» Häremot vänder sig F. Jónsson, senast i sin utgåva av eddadikterna (*De gamle Eddadigte*, 1932, s. 47): »tydede; klare(?); 'som skal tydes' kan ordet ikke bet.» Uttrycket förekommer även, såsom redan S. Bugge påpekat (*Norrøn fornkvæði*, 1867, s. 395 b), i en norsk runinskrift, NIyR 13 Tose, Östfold: *Runar ek rist ok raðna stafi*. M. Olsen (*Norges innskrifter med de yngre runer* 1, 1941, s. 44) översätter: »Runer jeg raster og 'rådede' ('tolkede') staver (d. e. staver at tolke?)». Inskriften visar, att *rúnar ok ráðnir stafir* har utgjort en välkänd, allittererande förbindelse. Det är tydligen mycket svårt att komma fram till en både språkligt och sakligt tillfredsställande mening i Háv. 142 och Tose-inskriften med utgångspunkt i betydelsen 'tolka, tyda' hos verbet *ráða*. En betydelse 'ordna, bestämma, avfatta' ger här den rätta innebörden. Samma betydelse föreligger i en lausavisa av Egil Skallagrímsson (*Egils saga*, utg. av Sigurður Nordal, 1933, s. 230): *Skalat maðr rúnar rísta, nema ráða vel kunni*. »En man skall icke rísta runor, om han icke förstår saken väl.» Den som icke väl behärskade konsten, kunde ställa till mycket spektakel, och det var därför klokast, att han lät bli.¹ — På detta sätt kan en nyfunnen runinskrift bidra till att sprida ljus över oklara sammanhang i den gamla diktningen.

941. Uppsala, Kvarteret Torget.

Pl. 9.

Litteratur: Dagens Nyheter ²⁴/s 1937; Upsala Nya Tidning ²⁴/s 1937.

Ett fragment av en runsten påträffades år 1937 vid utgrävning av franciskanklostret inom kvarteret Torget. Fragmentet sitter i grunden till byggnadens västra länga, på yttre sidan nära marken.

Röd granit. Storlek 0,57 × 0,19 m. Ristningen är djupt huggen och tydlig.

Inskrift:

... fast ... alr ...

Av 4 t finns endast v. bst i behåll. 5 a har tydligen haft samma form som 2 a. Sista runan har en rak bst upptill på h. sidan; intet annat än r kan komma i fråga.

942. Uppsala, Bredgränden.

Pl. 10.

Litteratur: Sven B. F. Jansson, Fyndrapport den ⁸/12 1951 (ATA), Runstenen i Bredgränden (i: Arkiv för nordisk filologi 65: 3—4, 1951, s. 154 f.); N. Sundquist, Den medeltida kungsgården i Uppsala (i: Uppsala Nya Tidning ²⁷/1 1951).

Avbildning: Uppsalabild, foto 1951 (Jansson, a. a.)

Runstenen förvaras nu i Upplands fornminnesförenings samlingar i Ärkebiskopens stall.

U 942 påträffades den 11 januari 1951 i Bredgränden i Uppsala, mitt för fastigheten n:r 2. Stenen, som låg 1½ meter under gatunivån, kom i dagen under schaktningsarbeten för en

¹ [Korr.-not] Se numera F. Genzmer i ANF 67 (1952), s. 39 f.

spillvattenledning mot Fyrisån. Eftersom runstenen låg med den ristade sidan nedåt, kunde arbetarna icke ana, att det stenblock som påträffades i schaktet var ett fornminne. Blocket låg hindrande i vägen, varför det sprängdes. Man iakttog då, att ett av de lössprängda styckena bar ristning, varför delarna togos ut. Det visade sig, att stenen hade splittrats i fyra större delar. Ett par dagar senare påträffades ytterligare två delar. Sedan de sex styckena hade passats ihop, kunde konstateras, att toppen saknades. Denna skada hade emellertid icke tillfogats stenen vid sprängningen 1951, utan vid ett tidigare tillfälle. På 1870-talet schaktade man för vattenledning i Bredgränden, och då har tydligen den utstickande toppdelen varit tillinders, varför den slogs bort.

Fyndplatsen är av visst intresse; runstenen låg i grunden till en medeltida byggnad. Enligt landsantikvarien N. Sundquist har denna byggnad tillhört den medeltida kungsgården i Uppsala, som torde ha varit belägen i nuv. Bredgränden och kvarteret Kroken S därom. Tills vidare är emellertid anläggningen känd endast genom spridda murverksrester påträffade 1937 och 1950—51; den synes ha bestått av två byggnader. Runstenen låg under nordöstra hörnet av den västra byggnaden (»bostadshuset»), mitt under Bredgränden. Under stenen var ett påverk, som ingick i grundläggningen för huset.

Kungsgårdens byggnader på östra stranden av Fyrisån ha enligt Sundquist förmodligen kommit till vid slutet av 1200-talet eller under 1300-talet. Den tidigaste uppgiften om en kungsgård på denna plats är emellertid från 1243, då enligt den s. k. *Chronologia* 1260—1320 konung Erik Eriksson skall ha firat sitt bröllop på kungsgården *Förisäng*.

Grå granit med knottrig yta. Nuvarande höjd 2 m. Största bredd (upptill) 1,17 m. Tjockleken är 20—30 cm. De största runorna mäta 12,5 cm. och de minsta 4 cm. Ristningslinjerna äro breda, jämförelsevis klumpigt huggna.

Inskrift:

+ iurunt . . . t : risa : stin : eftir : k-rþar : sun × . . . - - up : sikni : ys : kumna : ualtir hailakr : turuin
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

Iorund[r le]t ræisa stein æftir G[æ]rðar, sun [sinn] . . . [G]uð signi oss, gumna valdr, hæilagr drottinn.

»Jorund lät resa stenen efter Gärdar, sin son . . . Signe oss Gud, människors härskare, helige drotten!»

Till läsningen: Inskriften börjar med ett sk, som har formen av ett litet kors. 5 n står inklämt mellan 4 u och 6 t på ett sätt, som gör det sannolikt, att ristaren har satt in runan efteråt. Avståndet mellan 4 u och 6 t är det i denna inskrift normala.¹ Efter 6 t, på andra sidan av det korsande koppelbandet, är ristningsytan delvis fördärvad genom det borrhål, som gjordes då stenen sprängdes. Avståndet mellan 6 t och nästa bevarade runa är 30 cm. På detta skadade parti har det funnits plats för tre runor. 9 i är ej stunget. 12 s har förlorat övre leden i ett sprängningsbortfall. 14 i är ej stunget. I runan 16 e finnes en begränsad men djup nedsänkning, som gör intryck av att vara huggen. Den har emellertid sin plats betydligt under huvudstavens mitt, varför runan ej kan sägas vara en säker e-run. Likartade fördjupningar finnas på andra ställen i ristningsytan. Runföljden 17—21 har förlorat övre delarna. Av bst i 18 t återstår endast korta stycken av ändarna. Sk efter 20 n kan antagas ha förlorat övre punkten i kantbortfallet. Av runan 21 återstår huvudstavens nedre hälft. Upptill vid ramlinjen finnes en kort huggen linje, som förefaller att vara avslutningen på en k-bst. Runan 22 har förlorat ett stycke av övre hälften genom kantskadan. Runan kan ha varit i eller e men knappast a. 23 r har skadats på mitten genom en brottspricka. 29 n har förlorat ett stycke av bst t. h. om hst, då stenens övre

¹ Om anledningen till att n-runan har inskjutits efteråt se S. B. F. Jansson i ANF 1951, s. 155 not 1.

del slogs bort. Efter 29 **n** finnes som sk ett litet kryss. Eftersom detta är placerat högt i slingan, kan man förmoda, att ett likadant kryss har funnits längre ned. Efter detta sk börjar den stora lakunen. Det enda som har bevarats av detta stora parti är ett litet fragment, som bär två ristade linjer, vilka troligen utgöra ett kort stycke av ramlinjen och en del av en hst. Inom detta förlorade parti, på vilket en runslinga av ungefär 160 cm. längd har funnits, torde man kunna räkna med att omkring trettio runor ha gått förlorade. Av runorna 30 och 31 återstå endast obetydliga stycken vid nedre ramlinjen. 32 **u**, 35 **i** och 36 **k** äro ej stungna. 38 **i** har förlorat ett kort stycke av toppen i ett stort kantbortfall, som även har tagit bort övre punkten av det följande sk, övre hälften av 39 **y** samt toppen av 40 **s**. I 39 **y** finnes, alldeles i kanten, en tydlig, rund fördjupning, som gör intryck av att vara huggen. 41 **k** är ej stunget. I 43 **m** har ett stycke av högra bst upptill gått förlorat genom flagring. Sk efter 45 **a** består av endast en, lågt placerad, punkt. Efter 51 **a** saknas sk, vilket torde bero på att koppelbandet här korsar slingan. 57 **k** är ej stunget. Runan 63 är **i**; inga bistavar finnas. Efter 64 **n** kan intet säkert sk spåras.

Inskriftens första namn är det under vikingatiden i Uppland vanliga mansnamnet *Iorundr*, *Iarundr* (isl. *Jorundr*).¹ Detta är det femtonde belägget på uppländska runstenar. Utanför Uppland är namnet endast belagt fyra gånger i runinskrifter; se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1946, s. 276.

Inskriftens andra namn är det under vikingatiden jämförelsevis vanliga mansnamnet *Gærðarr*. Det är nu belagt tio gånger i uppländska inskrifter; se U 72.

Inskriftens slut, runföljden 30—64, är av stort intresse. Att 32—33 **up** utgör slutet av ordet *Guð* är väl ofrånkomligt. 34—38 **sikni** är givetvis pres. konj. 3 pers. av verbet *signa*. Detta är vårt hittills tidigaste belägg, och det är av intresse att få styrkt, att *signa* har ingått i missionstidens svenska ordförråd. Ordet förekommer eljest ingenstades i våra runinskrifter från 1000-talet, vilka dock icke lämna oss alldeles i sticket, när det gäller upplysningar om det äldsta kristna språkbruket.

Det utan tvekan intressantaste partiet är runföljden 41—51 **kumna·ualtir**. **kumna** är gen. pl. av det i äldre källor välkända subst. *gumi* m. 'man, människa'. **ualtir** kan knappast vara något annat än en skrivning för subst. *valdr* m. 'den som styr, har makt över något, härskare'. Båda orden äro ju välbekanta från den fornvästnordiska poesin, men det senare är hittills icke styrkt från östnordiskt område. Bildade på verbet *valda* äro i fornnordisk poesi tre nomina agentis: *valdr*, *valdi* och *valdari* (-*eri*, -*erir*). Av dessa är endast den sistnämnda, den yngsta avledningen, belagd i fsv. Skrivningen **ualtir** ger ju vid första ögonkastet intryck av att ordet är en mask. *ia*-stam. Det är emellertid föga troligt, att det, vid sidan av de tre andra, normala bildningarna, har funnits ännu ett nomen agentis **valdir*; detta skulle ju dessutom till typen avvika från andra bildningar av denna välkända art. Det blir därför nödvändigt att här räkna med felristning: **ualtir** i st. f. **ualtr**. Frågan blir då, om en dylik dubbel felristning i detta fall kan sägas vara trolig.

En förutsättning för att dessa egendomligheter skola kunna sägas vara fullt troliga förefinnes, om man hos denne ristare kunde påvisa liknande oriktigheter, alltså inskott av vokal i konsonantförbindelsen *dr* samt osäkerhet vid *r*-ljudets beteckning.

Vad först osäkerheten i *r*-ljudets beteckning angår, finnes verkligen ett säkert fall, nämligen i runföljden 21—26 **k-rþan**, *Gærðar* (ack.). Detta namn, *Gærðarr*, som sammanlagt förekommer åtminstone tretton gånger i svenska runinskrifter, skrives eljest alltid riktigt med **r**, ej **a**. (Tyvärr är nom.-ändelsen i inskriftens första namn, *iurunt* ..., bortsprängd. Det skulle ha varit av värde att se, hur ristaren där, efter dentalen, har betecknat *r*-ljudet.)

¹ Eftersom namnet har förlorat sin sista runa, skulle man kunna tänka sig, att det har haft formen *iurunti*. Denna svaga sidoform av namnet är emellertid endast belagd en gång — på Sö 292 — och bör väl därför lämnas ur räkningen.

Också till den inskjutna i-runan finnes en motsvarighet i inskriften. Jag syftar på inskriftens sista ord, runföljden 59—64 **туруin**, som jag uppfattar som **туру[t]in**, *drottinn*. Skrivningen ger ett exempel på inskott av **u** i konsonantförbindelsen *dr*, sålunda en parallell till i-inskottet mellan *d* och *r* i *valdr*. Anledningen till att vi i ena fallet finna **i**, i andra fallet **u** som inskottsruna framför *r*-et, torde vara, att det i **туру[t]in** (*drottinn*) följer ett *ö*-ljud efter *r*, medan inskottsrunan **i** i förra fallet kan förklaras av att ristaren har haft ett palatalt uttal av *r*. En värdefull parallell till **туру[t]in** erbjuder Skernstenen (DR 81), där man i samma ord finner samma inskottsvokal: ... **hin : turutin : fasta** (ack.) 'den mot droten trofaste'. Vidare kunna skrivningar sådana som **burupur**, ack., broder (U 479, Sö 161, 341), **byrypr**, pl. nom., bröder (U 323), **buro**, ack., bro (U 475), **buru**, ack., bro (U 947), **boro**, bro (Sö 300) anföras.

Det poetiska uttrycket *gumna valdr* har som bekant många motsvarigheter inom den fornvästnordiska poesien: *gumna stjóri* (Grípisþá 1), *gumna dróttinn* (Atlakviða 23), *gumna gætir* (Sigvatr 6), *gumna sættir* (Glúmr, Gráfeldardrápa 5). Rökstenens *stillin flotna* bör givetvis också nämnas i detta sammanhang.

I inskriftens sista ord, runföljden 59—64 **туруin**, tvingas man, som ovan nämnts, att räkna med felristning. Ristaren har troligen glömt en **t**-runa mellan 62 **u** och 63 **i** och alltså ristat **туруin** i st. f. **turutin**. (På detta parti av inskriften, där runorna äro små och stå mycket trångt, har icke funnits plats att efteråt inskjuta en runa, på sådant sätt som ristaren har gjort med 5 **n**). Ristaren har med sin skrivning **туруin** åsyftat ordet *drottinn* m. 'härskare', välkänt också i den yngre betydelsen 'Gud, Herren'. Uttrycket *Guð drottinn* är hittills belagt på följande uppländska runstenar: U 627 (**kup : trutin**), U 759 (**kup trutin**) samt på den numera delvis utnötta inskriften på den ena av runstenarna vid Tierps kyrka (**kup × trutin**).

Den högst karakteristiska ornamentiken återfinnes på en närbelägen runsten, nämligen U 947 vid Falebro, Danmark sn. Överensstämmelserna i huggningsteknik och runformer äro också slående. Därtill kommer, att likheter också i skrivningar kunna anföras, t. ex. **buru**, »bro». Under sådana omständigheter kan det icke råda något tvivel om att U 942 har ristats av samme ristare som U 947, vilken inskrift genom sin personliga, starkt kristna formulering påminner om U 942.

Vad stenen ursprungligen har varit rest, veta vi tyvärr icke; inskriften tyder kanske på att stenen har stått på en kristen begravningsplats.

943. Uppsala, Ärkebiskopsgården. Nu i Universitetsplanteringen.

Pl. 10.

Litteratur: S. Lindqvist, *Från Upplands forntid* (2 uppl., 1951), s. 22.

Äldre avbildning: O. v. Friesen (UUB, även i Uppsala Universitets Museum för nordiska fornsaker och ATA).

Runstenen är enligt uppgift funnen vid restaurering av Ärkebiskopsgården. Närmare uppgifter saknas emellertid, såväl i ATA som i Upplands Fornminnesförenings arkiv och i O. v. Friesens anteckningar. Troligen tillhör fyndet tiden mellan 1910 och 1920. Stenen förvarades i Gustavianums källare intill 1949 och restes sistnämnda år på sin nuvarande plats i Universitetsplanteringen.

Röd sandsten. Höjd över markytan 2,03 m., största bredd 0,76 m. Stenen är svårt stympad; båda yttersidorna äro avslagna med större delen av inskriften. Uppenbarligen har stenen en gång på detta sätt formats till för att tjäna något praktiskt ändamål, förmodligen som material i en byggnad. Därtill är stenen sönderbruten i två delar ett stycke ovanför marken; nu lagad med järnkrampor, som äro försänkta och dolda genom cement och stenkitt. Ett litet löst stycke fanns 1941 med ett par runor, numera förkommet(?). Av ristningen är bevarat det högresta korset i